

Нина В. Стокић¹

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

БОЖИЋНА ПРИЧА ДЕЈАНА АЛЕКСИЋА У СВЕТЛУ ТРАДИЦИЈЕ ВЕРТЕПА

Сажетак: У раду ће бити речи о поеми *Божична прича* (2007) Дејана Алексића, као савременом виду транспоновања јеванђелског прототекста о Христовом рођењу. Алексићева поема биће сагледана у спрези са традиционалном представом Христовог рођења, оличеном у вертепској драми. У компаративном кључу биће сагледане савремена поема за децу и две вертепске драме у стиху, које су објављене у књизи *Вертеп за српску кућу и децу* (1910). Постепеном интерпретацијом *Божичне приче* биће дат допринос њеном тумачењу. Указаћемо на то да Алексић традиционалну представу Христовог рођења оплеменењује шаљивим тоном и осећајношћу савременог човека, чиме је остварена изразита комуникативност дела савремене књижевности за децу и њеног читаоца.

Кључне речи: *Божична прича*, Дејан Алексић, поема, вертеп, традиционално и иновативно

УВОД

Дејан Алексић (1972), аутор прозних, песничких и драмских дела за децу, један је од најзначајнијих и најчитанијих савремених стваралаца дечје књижевности. Различите књижевне стратегије и жанровска поигравања одликују Алексићев разубуђен књижевни опус, а примећена је и његова заслуга у ревитализацији једног занемареног жанра:

За обнову поеме у савременој српској књижевности за децу најзаслужнији је Дејан Алексић (*Пустоловине једног зрна кафе*, 2004, *Нежна ђесма о нежном већу Дувољубу*, 2006, *Божична прича* 2007), који се певањем о авантуристички обликованим путовањима предмета или природних појава усредсређује на метафизички одређену позицију појединца у савременом свету. (Опачић 2019: 44)

¹ nstokic012@gmail.com

Персонификовани предмети и појаве у Алексићевим поемама јесу зрно кафе и ветар Дувољуб, посредством чијих пустиловина се, као што је примећено, у онеобиченом виду сагледава човек. Општем одређењу његових поема опире се *Божихна ѝрича* (2007), као „својеврстан куриозитет”, односно искорак на тематско-мотивском и стилско-изражајном плану (Полић 2020: 50).² Ипак, поједине поетичке постулате у погледу преосталих Алексићевих поема можемо уочити у *Божихној ѝричи*. (Само)спознајно путовање и потрага чије је исходиште проналазак сродног бића у поеми *Нежна ѝрича о нежном ветру Дувољубу*, као и елементи бајке у погледу кретања кроз простор, реализовани су у нешто другачијем виду у *Божихној ѝричи*. Мудраци путују, те у Витлејемској пећини, на крају поеме, проналазе тачку обистињења божје промисли до које их је водила чудесна звезда. Премда су јунаци поеме – Валтазар, Мелхиор и Гаспар – засновани на библијском наративу и њихова природа не припада домену фантастике, уплив елемената бајке видиљив је у топосу путовања, као и разним препрекама на путу до циља, које Алексић развија уметањем различитих епизода.

„Стихована нарација” о Христовом рођењу, како Полић напомиње, није усамљена у контексту српске књижевности уколико имамо у виду поему за децу *Божих* Милорада Шапчанина (Исто: 51). Поема Милорада Шапчанина описује божихне обичаје и слављење празника, стога уочавамо да Полић доводи у везу жанровски сродна дела, односно поеме полазне, али не и потпуне тематске повезаности. *Божихна ѝрича* Дејана Алексића доследна је елементарном сижеу јеванђелског прототекста о Христовом рођењу³, стога је могуће интерпретирати је у контексту традиције вертепа. Библијски наратив о рођењу Спаситеља, у српској културној историји чврсто везан за традицију вертепа, код Алексића је разгранат и обликован у дослуху са сензибилитетом савременог читаоца децјег узраста. Будући да су вертепски текстови бивали део педагошке праксе, почевши од XVIII века, смисленим се чини да у интерпретацији *Божихне ѝриче* имамо у виду вертеп, стога ћемо се превасходно осврнути на његову генезу.

2 Осим поменутих поема, у корпус свог истраживања Страхиња Полић укључује и поему *Драма у подруму госпође Јоје* (2019), како би указао на Алексићеве иновације у погледу овог жанра, имајући у виду еволуцију поеме у српској књижевности, почевши од епохе романтизма (в. Полић 2020: 47–58).

3 Христово рођење описано је у Јеванђељу по Матеју (в. Матеј: 2, 1–23) и Јеванђељу по Луки (в. Лука 2, 1–20).

ВЕРТЕПСКО РУХО СЕТКОВАЊА БОЖИЋА: ШКОЛСКА ДРАМА И ВЕРТЕПСКА ИГРА

Вертепска традиција у српској култури заживела је доласком руских и украјинских учитеља у Сремске Карловце у трећој и четвртој деценији XVIII века. Пре него што будемо појаснили одлике вертепске драме која настаје под утицајем пољско-украјинске школске драме, неопходно је указати на сложеност појма вертепа:

ВЕРТЕП, христијанизована варијанта обредних поворки маскираних младића, касније школске деце, који су пред Божић, на Бадњи дан, походили домаћинства и изводили драмску игру посвећену рођењу Исуса Христа. Реч -в., са значењем места рођења Исуса Христа (пећине), јавља се у XIII веку. (врѣтъпѣ). Од 1776. код Срба је био преузет руско-украјински облик речи в. за ознаку религиозне драмске представе извођене поводом рођења Исуса Христа, али и за групу која ту драму изводи (вертепаши, бетлехемари, бетлемари). По својој морфологији и садржају обред је повезан са коледарским поворкама које су обилазиле насеља од Бадњег дана (24. децембар/6. јануар) до празника Епифаније код католика и Богојављења код православног становништва (6/19. јануар). (СЕ 2013: 292)

Вертеп се помиње у песмама и говорима карловачких ђака између 1733. и 1736. године, док рачун Арсенија IV Јовановића Шакабенте потврђује да је набављан материјал неопходан за декор вертепске божићне представе (Павић 2023: 312–313). Милорад Павић указује на формалну поделу вертепске драме која је повезана са барокном школском драмом, те се састоји из две целине – сакралне и профане. У српском вертепу прва целина је била на рускословенском језику и приказивала је сусрет три цара (Мелхиора, Гашпара и Балтазара) са Иродом, док је друга била скројена у хумористично-сатиричном духу, те се у њој појављују Чобанин и три Губе, чиче Ђука, Тодор и Петар или Гвозден, Стакоњ и Зрно (Исто: 317). Вертеп је, као што је поменуто, означавао и пећину, макету цркве⁴ коју су, како Павић наводи, карловачки ђаци носили угледним личностима и учитељима. Они су им скретали пажњу на лутке и певали вертепске песме које је Јован Рајић састављао на рускословенском језику у пољском тринаестерцу (Исто). Фолклорни, шаљиви елементи из друге целине вертепске игре продиру и у Рајићеве песме (Исто: 318), што сведочи о дубокој повезаности црквене варијанте светковања Христовог рођења са народном,

⁴ У јужном Банату су опходне поворке звездара носиле звезду уместо макете цркве (в. Босић 1996: 116–117).

у виду обредно-опходних поворки коледара (в. Босић 1996: 39–129). Гуде и пастири у другој целини вертепске игре износе домаћинима добре жеље поводом прославе Божића и траже им дарове у шаљивом тону, налик коледарима.

Током XIX и почетком XX века вертеп је, на Бадњи дан или на први и други дан Божића, игран у Војводини (Срем, Банат, Бачка са Сентандрејом), Србији (Београд, Шабац, Врњачка бања, Лесковац, Приштина), Славонији и Хрватској (Банија) (Кићовић 1957: 620). За разлику од прве, сакралне целине, у којој су се јављале благе варијације, друга целина је управо због уплива смеховног аспекта усмене културе била подложна променама. Да је уплив смеховног начела (изражен код хране, полности и плодности) услед усменог преношења вертепа прешао границе пристојности, сведоче школски учитељи који су почетком XX века приређивали вертепске драме и штампали их најчешће уз помоћ црквених институција. У овим стихованим вертепским текстовима повремено се појављују школски ђаци, посредством којих је наглашена дидактичка димензија вертепа, будући да истичу значај образовања и усвајања Христових мудрости. Осим што је друга целина вертепске драме препозната као клица српске комедиографије (Павић 2023: 322), она сведочи о живости вертепске игре и њеном дидактичком потенцијалу. Традиција вертепа се након Другог светског рата готово угасила, али је ревитализована деведесетих година XX века, те бива актуелна и данас (в. Марјановић 2011: 176–178). Спрам Алексићеве *Божјићне ѝриче* биће сагледана књижица *Вертеп за српску кућу и децу* (1910), коју је издао учитељ Јован Удицки, о чијем разлогу посвећивања пажње вертепској традицији сазнајемо у Предговору (1910: 1). Увидевши да се обичај ношења вертепа „изопачио”, јер деца говоре реченице које немају смисао, те поједини ликови прелазе границе пристојности, Удицки исписује вертепску драму „онако, како то треба и мора бити”. Свом „Вертепу” придодаје и „Вертеп” Чика-Илије (др Бајића). Поема ће бити упоређена са обе вертепске драме.

БОЖИЋНА ПРИЧА ДЕЈАНА АЛЕКСИЋА

Божјићна ѝрича састоји се из Увода и седамнаест насловљених целина, обогатених пропратним илустрацијама. Увод нас упознаје са темом дела, али и са њеним жанровским варирањем: „Ово је приповест о радосној висти, / О Рођењу које проречено беше, [...] Повест о Рођењу Божијег Детета” (Алексић 2007: 4). Указали смо на то да је Алексићево дело одређено као поема, стога је одликује спој лирских и епских елемената, па и драмских, будући да се у њој, поред развијене фабуле, појављује наратор, као и низ дијалога њених јунака.

Жанровско одређење се усложњава у првом делу поеме, односно сугерисан је варирајући карактер жанра. *Божична прича* је одређена и као приповест, која је

прелазни облик између средње и велике епске форме, између приповетке и романа [...] Многи наши писци 19. в. су неговали и посебан облик њ. у стиховима, тзв. песничку приповест. [...] П. може да означава, дакле, причу или приповедање уопште, нарочито причу с историјским или историјско-легендарним мотивом. (РКТ 1986: 605)

Потом наилазимо на жанровско одређење у виду повести, као средњовековног књижевног жанра „обележеног нарацијом, живим и маштовитим излагањем историјског догађаја или легенде, у прозном облику, краћег или дужег обима” (Исто: 586). Елементи наведених књижевних жанрова којима се Алексић поиграва уткани су у *Божичну причу*, која је на специфичан начин усмерена на догађај историјско-легендарног карактера.

У Алексићевом транспоновану библијског наратива у жанр поеме значајан је поступак увођења наратора „чијим присуством динамизује радњу и повременим дигресијама интензивира читалачки процес” (Полић 2020: 51). У другом лицу множине наратор се обраћа деци („Све у свему, децо, као што већ рекох”), водећи их постепено кроз причу о чудесном догађају. Већ у првом делу, у коме наратор дочарава простор пустиње у изузетно врелом дану, успостављен је ведро-хуморни тоналитет поеме, без озбира на религиозну тематику. Атмосфера у пустињи упоређена је са рерном: „Све учини врелим, та пустиња верна / Изгледа ко нека укључена рерна” (Алексић 2007: 5). Алексићев наратор шалјивим поређењем, које укључује домен савремености (рерна), изједначава различите временске равни, што омогућава да прича буде што уверљивије приближена читаоцима. Како би што јасније дочарао чудесност звезде која ће се појавити изнад пустиње, наратор ће апеловати на читаоце: „Молим вас да сада замислите ово” (Исто: 8).

Звезду прате каравани у којима се налазе три мудраца – Валтазар, етиопски цар, Гаспар, владар Арабије и Мелхиор, цар Персије. Њихов сусрет пропраћен је срећом услед освешћења скорог обистињења пророчанства: „Цареви се диве звезде што их води / Месту где ће Божје дете да се роди” (Исто: 13). Наратор у Алексићевој поеми глас препушта мудрацима, у чему видимо спону са драмским дијалогом у вертепским текстовима Удицког и Бајића. Алексићев Валтазар говори „О овој нам звезди и пророци зборе” (Исто: 14), а у вертепским драмама мудраци такође деле радост: „Иста звезда приведе нас амо / Сву тројицу из земаља трију, [...] Тако уче од давнине давне / Пророчанске књиге цароставне” (Бајић 1910: 5).

Будући да су вертепске драме штампане првенствено како би биле извођене – у кућама, школи или у оквиру црквеног светковања Божића – одликује их сажетост, за разлику од Алексићеве поеме, која путовање мудраца до Витлејемске пећине домаштава и проширује. Алексић читаоце упознаје са тадашњим строгим и тешким устројством живљења у граду Витлејему, којим је владало Римско царство. Алексић ће указати на неопходност реда и мира на улицама града посредством метанаративног коментара⁵ који песму одређује као специфичан вид заштите: „Као што смо рекли, стиже римска стража, / И свако већ хита да се добро скрије, / А нама ће песма бити камуфлажа” (Алексић 2007: 18). Наратор говори о римској стражи и у хуморном тону предочава Минимуса и Максимуса: „Један вам је ситан, а други је крупан; / Први још и бистар, а други је глупан” (Исто). Без обзира на предочене разлике између стражара, њихова функција у одбрани воље власти је унисона. Поставка њихових имена успоставља комику сличности која је заснована на гласовној подударности, будући да „дуплирани ликови носе готово иста имена” (Проп 1984: 118). Максимус непрестано размишља о храни, док га бесни Минумус прекорева, што доводи до њихових комичних расправки. Алексић твори комичне ефекте контрастирајући јунаке који су суштински репрезенти истог механизма власти: „Њихова комика није заснована само на сличностима, већ и на контрасту. Комика постаје изразитија када се такве потпуно једнаке личности почињу међусобно свађати и грдити” (Исто: 52).

Док су представници Римског царства комично устројени⁶ у поеми, у вертепским текстовима Ирод је кључна фигура која се одмах сусреће са мудрацима, испитујући их о разлогу њиховог доласка. Његова строга и властољубље предочени су у одбијању могућности да се роди „цар царева свију”: „Нема цара нада мноме / У све стране света бела: / Мојој сили, зору моме / Нек се клања земља цела! (Лупи ногом о земљу)” (Бајић 1910: 4). У Алексићевој поеми Марија и Јосиф, вођени речима Благовести, стижу у Витлејем и, исцрпљени од дугог пута, моле стражаре за помоћ. У одговору Минимуса видљив је гест ударања ногом о земљу, као и у вертепској драми: „’Шта вам ја ту могу’, Минимус се јави, / И одлучно тресну по прабини петом. / ’Рођен сам да служим поносу и слави, / А не да се дружим са обичним светом’” (Алексић 2007: 27). Иродово

5 Полић указује на то да је у читавој поеми *Драма у подруму госпође Јоје* (2019) лирска наративна испрекидана метанаративним коментарима, што је у дослуху са поступком метанаративности који детерминише збирку *Кога се тиче како живе приче* (2013) (в. Полић 2020: 51).

6 У релацији Минимуса и Максимуса присутан је благи уплив апсурда, што можемо повезати са паровима јунака у делу *Ципела на крају света* (2014) (в. Василева 2022: 95–104).

деловање у оквиру вертепа, које представља специфичну препреку на путу до циља на коју наилазе мудраци, у поеми се располажујуће на готово гротескне представнике закона.

У потрази Валтазара, Мелхиора и Гаспара присутан је уплив бајковитог, будући да наилазе на различите препреке током путовања, које Алексић развија уметањем различитих епизода. Једна од кључних одлика Алексићевих поема јесте разуђена вишеепизодична фабула, најчешће реализована кроз хронотоп путовања, који служи да јунак дође у везу са серијом епизодних ликова (Полић 2020: 55). Марија и Јосиф, тражећи преноћиште, наилазе на мрзовољну жену која одбија њихову молбу у страху да ће је опљачкати. Такође, „један човаљут” одбацује могућност да им помогне: „Е, нећете вала, нисам ја будала! / Не дам оно што је мени тетка дала!” (Алексић 2007: 28). Будући да им помоћ неће пружити ни груби гостионичар, Марија и Јосиф одлазе пут пастирских стаза. Нарација о њиховом путу до проналаска преноћишта прекида се нарацијом о пастирима у десетој целини поеме.

Пастире затичемо крај ватре која постепено слаби, те један од њих предлаже да им прича причу. Посредством пастира, Алексић уводи мотив бајке, будући да им прича причу о чудесном змају. Смех пастира-слушалаца и неверица у фантастичне особине змаја прекинуће казивача, што је Алексићев поступак поигравања неиспричаном причом (уп. Василева 2022: 96). Сфера чудесног наилази на неразумевање, све док се у следећој целини поеме са неба не огласи Анђео Господњи, који ће им саопштити да су изабрани да први виде Сина Божјег.

За другу целину вертепске драме карактеристична је појава пастира који долазе да виде Христа. Пастир у Бајићевој вертепској драми, на путу од Витлејемске пећине до које га је водила звезда, долази код домаћина како би им изрекао добре жеље: „На колена ту сам пао / Сиротињски дарак дао. / Уз три цара, три мудраца” (1910: 6). У вертепској драми Удицког Ирод наређује мудрацима да након поклоњења новорођеном цару дођу код њега и појасне му где се налази, како би му и он принео дар. У томе их спречава Пастир који им казује да је Јосиф сакрио Христа, јер му је анђео рекао да Ирод жели да га убије. Деловање анђела је на различите начине присутно у вертепској драми и у *Божичној њричи*.

Наратор потом прати мудраце који траже пут до места рођења Спаситеља. Они наилазе на исту мрзовољну жену и шкртог човека, чиме Алексић постиже специфичан драмски набој, будући да се долазак до циља одлаже. Минимус и Максимус, мислећи да су мудраци прерушени плачкаши, бивају нова препрека на њиховом путу. Ипак, пастири и мудраци проналазе пут до

Витлејемске пећине. Након пастира долазе мудраци који доносе дарове, злато, тамјан и измирну, управо као и мудраци у вертепској драми Удицког: „Путем својим Њему да идемо / Злато, ливан, смирну принесемо!” (Исто: 11). Друга целина обе вертепске драме, скројена у шаљивом тону, за разлику од озбиљног тона прве целине, завршава се честиткама и поздравом „Христос се роди”, као и у Алексићевој поеми: „Певајте сви скупа, Христос нам се роди!” (2007: 51).

ЗАКЉУЧАК

Поема *Божјиња ѝрича*, сагледана спрема две вертепске драме и приказана у светлу традиције вертепа уопште, сведочи о потреби за комуникацијом са јеванђелским наративом о Христовом рођењу у оквиру савремене књижевности за децу. Динамичност радње и блиска спона са позицијом читаоца, који стиче утисак активног учешћа у одвијању библијске приче, омогућена је захваљујући Алексићевом наратору. Језичким средствима која потичу из домена савремене свакодневице, инсистирањем на сликовном аспектима приче, остварена је блискост са читаоцем, што је битна разлика у односу на вертепске драме. Написани како би били изведени, вертепски драмски текстови првенствено су рачунали на гледаоца. Ликови вертепских драма Удицког и Бајића – Валтазар, Гаспар (Гашпар) и Мелхиор, упоређени су са мудрацима у Алексићевој поеми, при чему су осветљене сличности у перципирању чудесне звезде и пута до Витлејемске пећине. Римски војници Минимус и Максимус репрезентују моћ и строгаћу закона, чије је оличење цар Ирод у вертепским драмама. Минимус и Максимус суштински имају исту функцију демонстрирања моћи, али их Алексић приказује у гротескно-хуморном виду. Јеванђелски прототекст у другој целини вертепске драме бива надограђен шаљивим ликовима, док Алексић у читавај поеми успоставља ведром атмосферу. Религиозна тематика у *Божјињој ѝричи*, у руху динамичне и савремености блиске нарације, наилази на проходне рецепцијске стазе, у чему се огледа иновативност Алексићевог дела. *Божјиња ѝрича* је драгоценост сведочанство о присуству одјека вертепске драме у савременој књижевности за децу.

ИЗВОРИ

Алексић 2007: Д. Алексић, *Божјиња ѝрича*, Београд: Завод за уџбенике.

Бајић 1910: И. Бајић, Вертеп, *Вертеп за сријску кућу и децу*, Јован Удицки (прир.), Митровица: Штампарија Мирослава Спаића, 4–9.

Удицки 1910: Ј. Удицки, Вертеп, *Вертеп за српску кућу и децу*, Јован Удицки (прир.), Митровица: Штампарија Мирослава Спаића, 10–15.

ЛИТЕРАТУРА

- Босић 1996: М. Босић, Божићни празници и обичаји, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад – Сремска Митровица: Музеј Војводине – Прометеј – Војвођанска банка – Монада, 39–129.
- Василева 2022: О. Василева, Бајка о бајци Дејана Алексића, *Детинство: часопис о књижевности за децу*, год. 48, бр. 1, 95–104.
- Кићовић 1957: М. Кићовић, Вертепска драма код Срба у вези са сличном страном драмом, сепарат, у: *Београдски међународни славистички састај* (15–21. IX 1955), Београд: Организациони одбор Београдског међународног славистичког састанка.
- Марјановић 2011: В. Марјановић, Обредне поворке, игракази и литургијске драме у зимском циклусу обичаја на простору Србије, у: Т. Грујић (ур.), *Зборник ВШС-СОВ*, год. VI, бр. 2, Кикинда: ВШССОВ, 161–180.
- Опачић 2019: З. Опачић, *(Пре)обликовање дејинства*, Београд: Учитељски факултет.
- Павић 2023: М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба: XVII и XVIII век*, Нови Сад – Београд: Културни центар Војводине „Милош Црњански” – Народна библиотека Србије.
- Полић 2020: С. Полић, Жанр поеме у пост-југословенском периоду – Поеме Дејана Алексића, *Детинство: часопис о књижевности за децу*, год. 46, бр. 2, 47–58.
- Проп 1984: V. Prop, *Problemi komike i smeħa*, prev. B. Kosanović, Novi Sad: Dnevnik.
- РКТ 1986: *Rečnik književnih termina*, D. Živković (ur.), Beograd: Nolit.
- Свето име Старога и Новог завјета*, Стари завјет, прев. Ћ. Даничић, Нови завјет, прев. В. С. Караџић, Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1960.
- СЕ 2013: *Српска енциклопедија*, Том 2, Ч. Попов, Д. Станић (ур.), Нови Сад – Београд: Матица српска – САНУ – Завод за уџбенике.

Nina V. Stokić

DEJAN ALEKSIĆ'S CHRISTMAS STORY IN THE LIGHT OF THE VERTEP TRADITION

Summary

The paper will discuss the poem *Christmas story* (2007) by Dejan Aleksić as a contemporary form of transposition of the gospel prototext about Christ's birth. Aleksić's poem will be compared with the traditional representation of Christ's birth, embodied in the vertep drama. In the comparison, we will examine a contemporary poem for children and two vertep dramas in verse, published in the book *Vertep for Serbian home and children* (1910). The gradual analysis of the *Christmas story* will contribute to its interpretation. We will point out that Aleksić refines the traditional representation of the birth of Christ with a humorous tone and the sensitivity of a modern man, which has achieved the expressive communicativeness of an art piece of contemporary literature for children and its reader.

Keywords: *Christmas story*, Dejan Aleksić, the poem, the vertep, traditional and innovative